

בית הספרים מסגד אל-אקצא

וליד אבו אחמד

עם הגברת התופעה של מכירת ספרים וכתבי יד יקרי ערך הנמצאות בספריות אישיות ומשפחתיות לסוחרים לאו מוסלמים ולמזרחנים אירופיים, שמו לב לתופעה הזאת קבוצת אנשים שהעירו למועצה האסלאמית על חשיבות הקמת בית ספרים במטרה לאסוף בה ככל שניתן מכתבי יד וספרים הפזורים בין ספריות אישיות ומשפחתיות ברחבי ירושלים על ידי שכנוע האנשים לתרום האוספים שבבעלותם לבית הספרים, ועל ידי רכישת מה שאפשר מכתבי יד וספרים. המועצה האסלאמית שהייתה מגובה בקונצנזוס ציבורי רחב בירכה הרעיון, אימצה אותו והתחילה להקמת בית הספרים אשר נוסד ב 1922.

במאמר זה, אנסה לעמוד על התפתחותה ההיסטורית של הספרייה מאז שהרעיון צץ לראשונה ועד הימים האלה ממש. תוך כדי התייחסותי להתפתחותה ההיסטורית התייחסתי לשני פרסומים נדירים, האחד של המועצה האסלאמית העליונה, והשני של קבוצה המתנגדת למועצה האסלאמית ואשר בשניהם יש התייחסות מעניינת להתפתחות הספרייה בשנתיים הראשונות להקמתה.

חיפשתי מקורות כתובים על תולדות הספרייה, היה מעט מאד חומר. לא הצלחתי לצערי להגיע למקורות שרציתי, כגון ההתכתבויות של חברים מהמועצה האסלאמית ומהעומדים אחרי הרעיון של הקמת הספרייה עם הוגים, אנשי רוח ומו"לים מהעולם הערבי. מסיבות רבות, כמו שהמכתבים אבדו או שלא יודעים איפה הם. וחלק מהמידע קיבלתי בראיונות שערכתי עם מר ח'דר סלאמה מנהל הספרייה כיום.

עם מותו של מופתי ירושלים כאמל אל-חסיני¹ בשנת 1921, קראה הממשלה הבריטית לבחירת אדם אחר שימלא את תפקיד המופתי. ואז ההנהגה הלאומית הציעה את מחמד אמין אל-חסיני למלא את התפקיד, שמו של

¹ מופתי ירושלים, ירש תפקיד זה עם מות אביו בשנת 1908. הוא אחיו של מופתי ירושלים הידוע אלחאגי אמין אל-חסיני. היה שונה מאביו ומאחיו בתפיסתו ובדעותיו הפוליטיות. היה ביחסים טובים עם היהודים בתקופה ההיא. עם תחילת המנדט הבריטי התקרב לבריטים והתיידד אתם עד כדי שיתוף פעולה מלא אתם. היה אחד המוזמנים לאירוע ייסוד אבן הפינה של האוניברסיטה העברית, אשר נפגש עם חיים וייצמן ועם הלורד בלפור. התמנה על ידי הבריטים לראש בית המשפט השרעי לערעורים למרות התנגדותם החריפה של ראשי ההנהגה הלאומית... לאחר מכן התמנה כראש ועדת הווקף העליונה. נפטר בשנת 1921, וירש את מיקומו בתפקיד אחיו אלחאגי מחמד אמין אל-חסיני. ראה (ע) מנאע- אעלאם פלסטין פי אואחר אל-עהד אל-עות)מאני - ביוגרפיות פלסטין בשלהי התקופה העות)מאנית*מהד)א(- בירות 6 : 2- עמ) 242.

המופתי עלה כנגד שמוטיהם של מספר קאדים ושיחיים. הבחירה הייתה באל-חאג'י מחמד אמין אל-חסיני אשר נבחר בבחירות דמוקרטיות למרות ההתערבות הבריטית.

עם בחירתו של אל חאג'י אל חוסיני², קרא לממשלה להקמת רשות אסלאמית שתפקח על ענייני המוסלמים, הרשות שרצה בה אל חוסיני, רשות עצמאית בפיקוחה ובטיפולו בענייני הדת המוסלמים. אל חוסיני קרא לרשות עצמאית לאחר שהממשלה הבריטית הציעה ועדה מעורבת לסדר את העניינים הדתיים של המוסלמים³.

המדיניות הבריטית הייתה מעונינת להתערב בענייניהם הדתיים של המוסלמים בפלסטין, כאשר בתקופה הראשונה של הכבוש הבריטי הוטל פקוח על בתי דין השרעיים ועל ניהול הווקף.

² (1897-1974), אל-חאג'י אל חוסיני הנו מחמד אמין אל חוסיני נולד בירושלים למשפחה ידועה. למד ביסודי בין השאר בבית ספר צרפתי במשך שנתיים, משם עבר ללמוד באוניברסיטת אל אזהר בקהיר. בשנת 1915 נשלח על ידי אביו ללמוד במכללה הצבאית באיסטנבול והצטרף לצבא התורכי. עם תחילת המנדט הבריטי התמנה כמלווה האישי למושל הבריטי. התפטר מתפקידו אחרי שלושה חודשים ממניויו לתפקיד כצעד הפגנתי נגד המדיניות הבריטית כלפי הערבים. קרא להיאבק בשלטון המנדטורי ובציונות. הקים לראשונה הארגון הפוליטי הראשון בירושלים בשם א-נאדי אל ערבי - המועדון הערבי (النادي العربي) אשר עמד בראשו. עם מות אחיו המופתי של ירושלים השיך כאמל אל חוסיני בשנת 1921 נבחר למופתי ירושלים, כנגד רצונו של הממשל המנדטורי. ייסד אל חוסיני בהסכמת הממשל הבריטי את המועצה האסלאמית העליונה, והצליח להכניס למועצה את תומכיו, וזה בבחירות כלליות לראש ולחברי המועצה שהיו 1922. בשנת 1931 קרא אל חוסיני לוועידה כללית למנהיגים הערבים בירושלים. ב 1933 ביקר בבירות מדינות ערב במטרה לקבלת סיוע להקמת אוניברסיטה בירושלים מקבילה לאוניברסיטה העברית. אך השלטון הבריטי מנע ממנו ליישם את יוזמתו. בשנת 1936 קרא אל חוסיני למרד כללי כנגד הבריטים ואשר המשיך עד 1939. בשנת 1946 עמד בראש הרשות הערבית העליונה לפלסטין ואשר הוקמה ביוזמת הליגה הערבית. מאז 1948 עם הקמת מדינת ישראל חיי אל חוסיני בקהיר עד 1959. משם התנדנד אל חוסיני בין דמשק לבירות עד שנפטר 1974. ראה האנציקלופדיה הפלסטינית* (מהד) 7 : 2 / (כר) 5- דמשק 7 : 2- : (עמ) 251 - 24 < ראה גם יו אל עודאת- מן אעלאם אל פקר ולאדב פי פלסטין – מביוגרפיות ההוגים והסופרים בפלסטין* (מהד) שלישית(- ירושלים 3 : 2- : (עמ) 224 - 21/

³ האנציקלופדיה הפלסטינית, שם, 139.

ההתערבות הזאת והפקוח הגבירה את התסיסה בקרב המוסלמים, דבר שהביא הרברט סמואל, בנובמבר 1920 לאסיפה של עולמאא ונכבדים מוסלמים. והוחלט על הקמת ועדה מעורבת בריטית מוסלמית על מנת לסדר ענייני הדת של המוסלמים.⁴

אז הוצע להקים סמכות מוסלמת מרכזית היא זו שתנהל ענייני המוסלמים מול הבריטים.

הצעה זו נדחתה על ידי אספה שניה של עולמאא באוגוסט 1921. כיוון שלא הגיעו להסכמה. הייתה אספה שלישית ב 18 לדצמבר שבה נוסח תקנון חדש, נוסחת התקנון הייתה קבילה לצד המוסלמי. ב 21 לדצמבר הפכה טיוטה זו של ניסוח התקנון לצו. הסמכות שהעניק צו זה לממשלה בקשר לעניינים הדתיים הייתה מזערית.⁵ עם הצו הזה הצליחו המוסלמים למזער את ההתערבות הבריטית בענייניהם למרות שזו לא הייתה מטרת הבריטים בתחילת המנדט. תוך זמן קצר נוסדה המועצה המוסלמית העליונה, כשהיא יורשת סמכויות משיח' אל-אסלאם ומסטריוני המשפטים והאוקף העות'מאנים.

לאחר ההסכמה על הקמת המועצה על ידי בחירות דמוקרטיות, קראה הממשלה לבחירת ראש המועצה ו 4 חברי המועצה בשנת 1922⁶ בבחירות שנערכו התמודדו מספר רשימות, אבל רשימתו של מחמד אמין אל חוסיני היא זו שניצחה בבחירות, וכן נהיה מופתי ירושלים הוא גם ראש המועצה האסלאמית העליונה עם הרב כוח בידו

המועצה נהייתה גוף חזק אשר נחשב לגוף המוסלמי החזק ביותר⁷ המועצה התאפיינה בהיקף פעילויותיה הרחב אשר הרבה יותר רחב ממה שניתן להבין מניהול ענייני הוקף המוסלמים כפי שנאמר בצו של דצמבר, 1921.⁸

⁴ U, Kupferschmidt, The Supreme Council, 1921-1937: Islam under the british mandate for Palestine, Jerusalem 1978. pp. 23-26.

⁵ Kupferschmidt, ibid, 24

⁶ האנציקלופדיה הפלסטינית, שם, 139-140

⁷ האנציקלופדיה הפלסטינית, שם, 139

⁸ Kupferschmidt, ibid, 26

הפעילויות שלו כללו סידור ענייני הוקף בפלסטין, הקמת בתי דין שרעיים חדשים והקמת רפורמות בבתי הדין השרעיים, הקמת עשרות בתי ספר ברחבי פלסטין, הקמת בית ליתומים בירושלים, מינוי עשרות אנשי דת בתפקידים שונים, שפוצים במסגד אלקצא וכיפת הסלע, הקמת מועדוני ספורט ופורומים ספרותיים⁹. הקמת ספריות במסגדים כזו של בית הספרים במסגד אל אקצא כגון ספריית המסגד הגדול ביפו וספריית המסגד אל עומרי בעזה ועוד....

דאר כותוב אלמסגד אל אקצא – בית ספרים מסגד אל אקצא

עם יסודה של המועצה האסלאמית העליונה בשנת 1921, שמו לב אנשים במועצה לעובדה "שאנשים רבים מוכרים האוספים שברשותם תמורת פרוטות בודדות לחוסר בקיאותם במדעים ולחוסר ידיעתם במדובר ובמובן"¹⁰. אל-עסלי, מוסיף שעקב המצב הכלכלי הקשה, ובגלל אי הערכתם של אנשים רבים לספרים וכתבי היד שבידיהם, היו מוכנים למכור אותם לאירופיים וגם ליהודים ובדרך זו אבדו כמויות גדולות של ספרים וכתבי יד. אחד האנשים הראשונים ששם לב לתופעה הקשה והתריעו בפני חברי המועצה היה עבדאללה מוח'לס¹¹. אשר הזהיר את חברי המועצה לטרגדיה הזאת. הוא זה שדחף את חברי המועצה לנקוט צעד של איסוף כתבי היד והספרים הפזורים בין ספריות פרטיות, אישיות ומשפחתיות.

⁹ האנציקלופדיה הפלסטינית, שם, 140

¹⁰ כ' אל-עסלי, מעאהד אל עלם בבית אל מקדס - מוסדות השכלה בבית אל מקדס, עמאן, 1981, עמ' 374-375.

¹¹ (1878-1947), נולד ליד העיר חלב בסוריה. הגיע עם אביו המכהן כקצין בצבא התורכי לפלסטין בעוד היותו תינוק. גדל בכרמל ליד חיפה ושם למד שפות ערבית, תורכית ופרסית. כתבי מאמרים רבים בעיתונים ובכתבי עת ערביים יידועי שם. בתקופת מגוריו בחיפה הקים ספרייה פרטית משלו שהייתה עשירה בספרים נדירים והייתה מוקד ביקור לחוקרים ולמזרחנים. נודע כארכיאולוג חוקר, פרסם בתחום מספר דוחות וספרים על אתרים וקברי קדושים. בנוסף להיותו ארכיאולוג נודע מוח'לס כהיסטוריון, כתב ופרסם מאמרים רבים בכתבי עת ידועים בתחום בנוסף לחיבוריו של ספרים בהיסטוריה על תולדות ערים פלסטיניות כמו צפת ובית לחם בנוסף לספרו החשוב על מסגד אל אקצא. ראה (י) אל-עודאת- שם- 685-686/ ראה גם האנציקלופדיה הפלסטינית*מהד) 7 : 2: (ג- עמ) 291/

המועצה הייתה הגוף היחיד שיכולה להכריז על צעד כזה מכוח הכריזמה שהיו לה ומכוח הסמכות הדתית והסמכות הלאומית "שקנתה לעצמה". המועצה קיבלה הרעיון של מוח'לס והחלה במבצע איסוף ספרים וכתבי-יד מספריות פרטיות ומשפחתיות לאחר שהצליחו לשכנע אנשים רבים לתרום את אוצרות הספרים שלהם לבית הספרים שמתוכנן¹². אחד הרעיונות שהעלו להעשרת אוסף הספרייה, היה זה לפנות אל אנשי רוח ועולמאא (אנשי דת) מקומיים¹³, בכדי לתרום את חלקם בהעשרת אוסף הספרייה, כגון: אסעאף אל-נשאשיבי¹⁴, אסכאכני חיליל¹⁵, דרוזה מחמד¹⁶ ועוד

...

¹² כ' אל-עסלי, שם, 374-375.

¹³ הכוונה במקומיים לוו דווקא ירושלמיים, אלא לכל הפלסטינים החיים במולדתם.

¹⁴ (1882-1948), סופר ואיש רוח פלסטיני, נולד בירושלים למשפחה עשירה. בגיל 12 עבר ללמוד בבירות על ידי עבדאללה אל-בוסתאני, אחד ממורי השפה הערבית הידועים ביותר. ב 1915 לימד באחד בתי הספר היסודיים בירושלים, באותה עת הקים ספרייתו האישית בארמונו, אשר הייתה מאד מפורסמת והייתה מוקד עלייתם של סופרים, אנשי רוחי והוגים רבים. ב 1927 התמנה למנהל בית ספר ירושלמי ואז למפקח השפה הערבית ברשות החינוך הפלסטינית, תקופתו התאפיינה ברפורמות שהנהיג במבני מערכת החינוך ובתוכניות הלימודים. משנת 1930 לאחר התפטרותו מתפקידו טייל בין הבירות הערביות. בשנת 1948 נפרץ ארמונו ונגנבו כל אוצרותיו כולל אוסף הספרים הנדיר שהיה ברשותו. באותה שנה נפטר במעונות באחד מבתי המלון בקהיר אשר חי בו יותר משנה. ראה (י) אל-עודאת- שם- 741-737/

¹⁵ (1878-1953), מחנך, הוגה וסופר פלסטיני, נולד בירושלים סיים את לימודיו בעיר מוצאו. בשנת לאנגליה ללמוד חינוך והוראה, ומשם ב 1907 המשיך את דרכו לניו-יורק עד 1908 חזר למולדתו ועבד בהוראה, ואז כמפקח על מערכת החינוך, ערך מספר עיתונים. ערך סיבוב בין מכוני הוראה ואוניברסיטאות בעולם הערבי להרצות בפני אקדמיים וסטודנטים בנושא חינוך והוראה, השתתף במאבק הפלסטיני כנגד הבריטים והיהודים בדרכו שלו. ב 1948 עזב ירושלים והיגר לקהיר עד אשר ראה את מותו שם ב 1953. ראה (י) אל-עודאת- שם- 327-323/

¹⁶ (1888-1972) הוגה וסופר פלסטיני נולד בשכם. למד בעיר מולדתו, התמנה כמנהל בית ספר מ 1922-1927, התמנה כמנהל הווקף בפלסטין בין השנים 1932-1937. התעסק בפוליטיקה, ייסד את מפלגת העצמאות הערבית בדמשק בשנים 1919-1920. ואז כמייסד לאותה מפלגה בפלסטין בשנת 1932 וחבר בה עד 1936. היה פעיל מאד בפעילות הפוליטית וההתנגדות בין השנים 1936-

בו זמנית החליטו במועצה לאמץ אותו רעיון התכתבות גם עם העולם הערבי. ואז באותו זמן נשלחו מכתבים למחברים, סופרים ואנשי רוח ערבים ומוסלמים ממקומות שונים בעולם הערבי והאסלאמי כגון: סוריה, לבנון, מצרים, עיראק והודו מבקשים מהם לתרום עותק אחד או יותר מפרסומיהם כמתנות לבית הספרים.

אותה פניה הייתה גם למו"לים בעולם הערבי לתרום עותק מהפרסומים שלהם לבית הספרים.

מהמכתבים הפנימיים השייכים לספריה נמצא מכתב מתאריך 5 ינואר 1924 ובו רשימה שמית של שמות אנשים אשר שלחו ספרים כמתנות לספריה.¹⁷ מהאנשים הידועים בעולם הספרים והספרות ואשר שלחו מתנות ספרים ואו כתבי יד היו המשורר אחמד זכי אבו שאדי¹⁸, הסופר מחמוד תיימור¹⁹, הסופרת מי זיאדה²⁰, הסופר רפיק אל-עצים²¹, שאקר אל-חנבלי²², רשיד עאלי אל-כילאני²³, המשורר מערוף א-רצאפי²⁴. ועוד...

1939. ב 1939 ברח לדמשק ונשאר שם עד מותו בשנת 1972. פרסם כ 38 פרסומים. ראה (י) אל-עודאת- שם- 395-384/

¹⁷ המכתב עצמו לא הצלחנו לאתר כמו עוד הרבה מאד מכתבים למרות מבצע החיפוש הארוך שערכתי. מידע זה קיבלתי ממסמך פנימי של הספרייה אשר ערך אותו מר ח'דר סלאמה בשנת 1981 ובו מתאר את המכתבים האלה. הניסיונות שלי לאתר את המכתב המקורי ומכתבים אחרים שחשובים לי מאד, לא הניבו פירות.

¹⁸ סופר מצרי.

¹⁹ (1894-1973), סופר מצרי ידוע התפרסם בסיפוריו הקצרים, היה ידוע כאב הסיפור הערבי הקצר. היה חבר במג'מע אלועיה אל ערבייה בקהיר. ראה אל-מאסועה אל ערבייה אל מוייסרה - האנציקלופדיה הערבית המצומצמת- ב- מצרים 3112- עמ) 896/

²⁰ (1886-1941), סופרת השייכת למשפחה לבנונית נולדה בנצרת בפלסטין, המשיכה לימודה היסודיים בלבנון, עברה עם הוריה מאוחר יותר לחיות במצרים. התפרסמה בעקבות מכתבי האהבה שלה עם המשורר ג'בראן. ראה (ח)ליל- מאסועת אעלאם אל ערב אל מובדיעין פי אל קרן אל עשרין - אנציקלופדיה ביוגרפית לסופרים הערביים במאה העשרים- א- בירות 3112- עמ) 612- 617/

עם הצטברותה של כמות גדולה של ספרים וכתבי יד מתרומותיהם של אוספי ספריות פרטיות, וממתנות של סופרים ומחברים, ולאחר שהאוסף הספיק להוות כאוסף גרעיני לספריה (בעיניהם של חברי המועצה), "החליטה המועצה"²⁵

²¹ (1865-1925), הוגה סורי מבכירי ההוגים הערביים בעת החדשה, נולד בסוריה וחיי במצרים, מכתבו התגובה ששלח למועצה האסלאמית העליונה היה אחד ממכתביו האחרונים. ונחשב כבעל ערך היסטורי וספרותי. ראה האנציקלופדיה הערבית המצומצמת - שם- 5: 22/

²² סופר פלסטיני הנמצא ברשימה המרוכזת של השמות משנת 1924 שנמצאת בספריה, השם לא מוכר לא נמצא עליו מידע במקורות שבידי.

²³ (1893-1965), פוליטיקאי עיראקי, היה ממיסדי התנועה הלאומית בראשית המאה תמך במלך. כיהן כשר בממשלה העיראקית, התמנה למוזכרו האישי של המלך. לאחר מהפכת 1958 נכלא ושחרר. ראה האנציקלופדיה הערבית המצומצמת - שם- 229.

²⁴ (1877-1945), משורר, סופר והוגה עיראקי, עבד רוב חייו כמורה במכללה להכשרת מורים, היה חבר בפרלמנט העיראקי בתקופת המלוכה. היה מתומכיו ונערצו הבולטים של הפוליטיקאי העיראקי רשיד אל כילאני (ראה לעיל). ראה האנציקלופדיה הערבית המצומצמת - שם - 1: 22: 2/

²⁵ לפי מסמך שחובר על ידי מרי סלאמה מנהל ספריית מסגד אלאקצא כיום, טוען שהחלטה להקמת בית הספרים מסגד אל-אקצא ואת המוזיאון האסלאמי נפלה בין החודשים אפריל - יוני משנת 1922. לא מציין סלאמה את מקור המידע שלו, ולא מציין את מספר החלטה בספר החלטות המועצה. ראה- ח) סלאמה- תקריר האוול מכתבת אל-מסגד אל-אקצא - דו#ח על ספריית מסגד אל-אקצא/ פרסום פנימי 91: 2- עמ) 8/

בספר החלטות של המועצה האסלאמית העליונה, אשר פורסם על ידי מחלקת החיאת המורשת המוסלמית השייך לרשות הווקף המוסלמי, לא הצלחתי לאתר שום החלטה המתעסקת בהקמת בית הספרים או במוזיאון (כי לפי כל מה שנכתב על ידי עסלי או יוסף מראים שהחלטה לגבי שני המוסדות נפלה ביחד) מהתקופה שמתייחס אליה סלאמה מאפריל-יוני. ההחלטה הראשונה לפי ספר החלטות המתייחסת לבית הספרים או למוזיאון הייתה בכלל מאחרת והשייכת לחודש דצמבר מאותה שנה 1922, וזה אומר אחרי פתיחת בית הספרים. עובדה זו מוכיחה אולי שספר החלטות שבידנו לא כלל בתוכו כל החלטות המועצה. ולכן לא ניתן להפריך או לאשר את טענת סלאמה מהמסך שכתב...

לייסד בית ספרים במתחם מסגד אלאקצא בכדי לאחסן בו כל האוסף שנאסף מבית לבית בירושלים וסביבותיה²⁶.

ב 12 רביע אוול משנת 1341 להגירה המקביל ל 2-11-1922, נערכה מסיבת פתיחה לספריה בנוכחותם של המופתי, חברי המועצה, קאדים ועוד קבוצת בכירים מוסלמים בבניין אל-קובה אל-נחויה - הכיפה הנחוית (القبة النحوية)²⁷, כאשר היוותה מאותו תאריך בנין בית הספרים. הספרייה לא נפתחה לקהל מיד ב 2-11-1922, אלא זה היה מאוחר יותר אחרי תקופה לא ידועה ולא מוגדרת.

מי שעמד בראש הספרייה בתפקיד המנהל היה מר' עאדל ג'בר²⁸, אשר מונה²⁹ על ידי המועצה האסלאמית העליונה כמנהל לספרייה ולמוזיאון המוסלמי³⁰

²⁶ ח' יוסף, מן את'ארנא אל ערבייה ואל אסלאמיה פי בית אל מקדס - מאתרנו הערביים והאסלאמיים בבית אל מקדס, ב, ירושלים 2000, עמ' 467-466.

²⁷ נמצאת בדרום מערב לכיפת הסלע. כיפה זו נוסדה בימיו של הח'ליפה האיובי אלמועצ'ם. הכיפה שימשה כבית ספר ללשון וספרות ערבית לאורך זמן רב.

²⁸ (1885-1953), נולד ביפו, למד בבית ספר יסודי ביפו, המשיך את לימודיו התיכוניים בבית ספר צרפתי בירושלים. משם עבר להמשיך את לימודיו באיסטנבול. משם המשיך לגנבה אשר התמחה בלימודי כלכלה. עם חזרתו למולדתו לימד בבית ספר שנוסד על ידי אל סכאניני, ואז לימד במכללה אלכלייה אצ'לאחיה בירושלים. 1923 התמנה על ידי המועצה האסלאמית העליונה כמנהל המוזיאון האסלאמי ובית הספרים, אשר ארגן אותם בצורה מקצועית. תוך כדי היותו בתפקיד כמנהל המוזיאון ובית הספרים כיהן כמרצה במכללה למשפטים שנוסדה על ידי הממשל המנדטורי. באותה תקופה עמד ג'בר מספר פעמים בראש משלחת מטעם המועצה האסלאמית העליונה למצרים. עם סגירת המוזיאון ובית הספרים בשנת 1929 התפנה ג'בר לעיתונות אשר ייסד העיתון הערבי היומי הראשון בפלסטין אל ח'יאת. עם קום המדינה יצא ג'בר למצרים וגר יחד עם אל סכאניני ואסעאף אל נשאשיבי. בשנת 1951 עבר לגור בירדן ונבחר כחבר פרלמנט עד פטירתו. ראה אל-עודאת- שם 98-96.

²⁹ למינויו של מר' עאדל ג'בר מתייחסת ההחלטה שמספרה 448 בספר ההחלטות שפורסם על ידי בית החייאת המורשת – דאר אחיאא אל-תוראת' מהתאריך 13 לדצמבר משנת 1922. ההחלטה נתקבלה בישיבה אשר נכחו בה כל חברי המועצה ובראשם אל-חאג אמין אל-חוסניני. בהחלטה זו הוחלט: למנות (انتداب) את עאדל אפנדי ג'בר כמנהל המוזיאון שמתכוונים להקמתו קרוב מאד ובית הספרים אל-מסגד אל-אקצא וכמזכיר (كاتب) איסוף התרומות לשיפוץ אל-חרם אל-שריף (הכוונה למסגד אל-אקצא ולמתחם). ובתמורה יפוצה (يكافأ) בהטבה (بأكرامية) מתאימה

הספרייה הייתה פתוחה לקהל 5 ימים בשבוע מהשעה 9 בבוקר ועד תפילת הצהריים.

לספרייה הוקמה ועדה תומכת מסופרים ומבכירי העדה כמו אסעאף נשאשיבי³¹ (חברו האישי של עאדל ג'בר), ח'ליל אל-ח'אלדי³², רוחי עבד אל-האדי ועוד ... תפקיד הועדה העיקרי היה הקמת מסע שכנועים בכדי לשכנע

לעבודתו מהכנסות המוזיאון. ראה החלטות המועצה האסלאמית העליונה-5 ירושלים 5: 2- (עמ' 291).

³⁰ למרות ההחלטה המשותפת אשר התקבלה בנוגע להקמת המוזיאון אלא שהמוזיאון נוסד מאוחר יותר בשנת 1923 אשר הוקם במבני זמני, ורק ב 1929 הועבר למקומו הנוכחי מאז והוא גיאמייע אל-מג'ארבה - מסגד המוגרבים, בחלקו הדרום מערבי של מתחם אל-אקצא. ראה כ) אל-עסלי- שם- 485-486 < ח) יוסף- שם- 577-578 < א) אל-עסלי- #אל מכתבאת אלפלסטינייה - מנד) אל פתח אל אסלאמי חתא סנת 96: 2 - הספריות הפלסטיניות מאז הכיבוש *פתיחת) הערבי האסלאמי ועד שנת 96: 2#- האנציקלופדיה הפלסטינית- החלק השני- המאמרים הפרטיים *מהד) ראשונה- ג) ביירות 1: 2- (עמ' 413-414 /

המוזיאון אף הוא היה שייך למועצה האסלאמית ולגביו נתקבלו מספר החלטות במועצה אשר אותם ניתן לראות בספר אוסף החלטות של מוסד בית החייאת המורשת דאר אחיאא אל-תוראת). ההחלטה על ייסודו לא מופיעה בספר החלטות אבל ניתן לראות מספר החלטות נוספות אשר הבולטת שבניהן הייתה החלטה מספר 348. החלטה 348 נחשבת כהחלטת המשך להחלטת ייסוד המוזיאון אשר מחליטים בה חברי המועצה על הקמת המוזיאון במקום הידוע בשם אל-רבאט. להחלטה זו שנוגעת להקמת המוזיאון במקומו הזמני עם פתיחתו בשנת 1923, אין תאריך במקבץ החלטות ... ראה החלטות המועצה האסלאמית העליונה-5 ירושלים 5: 2- (עמ' 1: 2).

³¹ ראה הערה מס' 15.

³² (1863-1941), נולד בירושלים, למד באוניברסיטת אל-אזהר בקהיר, המשך את לימודי המשפט השרעי באיסטנבול. התמנה לתפקיד שופט העיר חלב שבדמשק. היה מוכר כבקיא בכתבי היד, עד כדי כך שידע איפה כל כתב עת נמצא, ואיזה כתבי עת יש בכל ספרייה. היה ידוע בבקאותו במקורות ההלכה - הפקה האסלאמי. ערך מסעים ארוכים במדינות ערב והאסלאם. עם חזרתו למולדת התמנה כראש בית הדין השרעי לערעורים בירושלים. וניהל את סידור ספריית אלח'אלדי (הספרייה הציבורית הידועה משנת 1901). מחדש. ב 1941 חזר לקהיר, אשר הייתה ידועה בבירת התרבות הערבית והאסלאמית, עד מותו בשנת 1953. ראה י) אל-עודאת- שם- /264-266

אנשים לתרום בספריותיהם או בחלקים ממנה לטובת בית הספרים ולהתכתב עם הסופרים והמחברים לשכנע אותם לשלוח ספרים שמפרסמים או מוצאים לאור לטובת בית הספרים.

עאדל ג'יבר נכנס לתפקיד למעשה רק בתחילת ינואר לשנת 1923, וזאת אומרת אחרי חודשים בערך מטקס הפתיחה, וכי 3 שבועות מקבלת ההחלטה³³. באחד הפרסומים הנדירים³⁴ של המועצה האסלאמית העליונה שנמצא בספריה, ובעמוד 32 מהפרסום הזה ותחת כותרת: בית ספרים מסגד אל אקצא – דאר כותוב אל-מסג'ד אל-אקצא נכתב: "שלא עבר על ייסוד בית ספרים אל מסגד אל אקצא. ופתיחת שעריו לקהל, מלבד שנה אחת, עד אשר הגיע מספרם של הספרים יקרי הערך הנמצאים בארונותיו [של בית הספרים], מעבר ל 3000 כרכים. בשפות ומקצועות [התמחויות] שונים, וזה בזכותם של האדונים שסיפקו מחיבוריהם או מתרומותיהם או בעזרתם של בניהם הנכבדים של מצרים, סוריה, עיראק, הודו, תוניסיה, המגרב הרחוק, אירופה ואמריקה³⁵."

33 ההחלטה 400 מתייחסת לסוגיית מינויו של מר עאדל ג'יבר שוב, אשר אומרת בהתאם להחלטת המועצה ב 12 דצמבר 1922 (בהחלטה עצמה מתייחסים לתאריך ה 13 לדצמבר) למנות (بانتداب) עאדל אפנדי ג'יבר לתפקיד ניהול המוזיאון ובית הספרים האסלאמי וכותב ועדת איסוף התרומות לשיפוץ אל-חרם אל-שריף בתמורה יקבל שכר כהטבה (مكافأة) על עבודתו מהכנסות המוזיאון. בגלל שהוא החל את תפקידו בניהול בית הספרים בראשון לדצמבר משנת 1923 ועדין עניין סיום המוזיאון והתחלת ניהולו תלויות בהשלמת בניית המבנה (הכוונה לשיפוץ), ובגלל שהעסקתו בלי תמורה עד השלמת המוזיאון דבר שעלול להימשך לתקופה ארוכה ואשר אינו לפי שביעות רצונו של הפקיד, לכן ביקש הפקיד להעניק לו (يصرف) חלק מההטבה (المكافأة) שהוטבה לו כפיצוי. לכן בקשתו נמצאה מקובלת ומוצדקת ועל פיה החליטה המועצה להוציא (صرف) 20 לירות בצורת פיצוי מתקציב בית הספרים בתנאי שהסכום הנ"ל יכוסה מאוחר יותר מהכנסות המוזיאון. ראה החלטות המועצה האסלאמית העליונה- 5- ירושלים 5 : 2- עמ): 32.

³⁴ ואשר נשא הכותרת: הודעה - הצהרה (بيان) על ההכנסות וההוצאות לבניית [לשיפוץ] מסגד אל אקצא מהתחלת הבנייה באפריל 1922 ועד אוגוסט 1924 ואשר פורסם על ידי מנהלת הווקף וועדת בניית המסגד המקודש בירושלים ב 20 ספטמבר 1924. (بيان في الدخل والخرج لعمارة الحرم الشريف: من أول البدء بالعمارة في نيسان سنة 922 لغاية آب سنة 924. أصدرته إدارة الأوقاف ولجنة عمارة الحرم الشريف في القدس في 20 ايلول 1924).

³⁵ ראה חלק מהשמות בהערות, 14-20.

היה חשוב להנהלת המוסד בארגנו ובריהוטו. ובהכנת הקטלוגים החיוניים לו בשיטה הכי חדשנית, בכדי להקל על העיון והקריאה. ובקרוב יתחיל בית הספרים בהדפסת קטלוג כללי, אשר יפורסם פעם אחת בשנה בכדי להפיק תועלת ממנה הקרובים והמרוחקים.

חשוב להזכיר שמספר המבקרים באולמות הקריאה בשנתה זאת עלה על 3000 איש, רובם סטודנטים לומדים (طلاب علم), ותלמידי בתי ספר ומורים. וכמו כן ביקרו בשנה הזאת לא פחות מ' 250 נכבדים מהשיכים ואנשי דת (العلماء) המפורסמים הגדולים (العظماء) ביותר ומהמזרחנים. ובנוסף לכך ההנהלה רכשה חלק ניכר מהספרים ומכתבי-יד הנדירים (النقيصة).

ובזה בית הספרים מודה לכל הנכבדים שתרמו מכספיהם, לכל אלה שתרמו מספריהם, למחברים ולמוציאים לאור.

לפי פרסום זה של המועצה האסלאמית ניתן להסיק שהספרייה הייתה פעילה מאד בשנתה הראשונה. הפעילות הנמרצת של הספרייה נובעת מהעובדה של מחסור בולט בספריות ציבוריות שיכולות להוות מענה לסטודנטים הלומדים ולאנשי דת. באותו פרסום מזכירים המחסור ואת התופעה הזו³⁶.

בפרסום הזה ניתן עוד להסיק כמה דברים שמחזקים חלק מהדברים שזכרו לעיל:

1. הייתה תרומה של ספרים שונים על ידי סופרים ומוציאים לאור מרחבי תבל – למרות שבפועל תרומתם של ההוגים, סופרים והמו"לים לא הייתה מאסיבית. תרומה זו באה בעקבות התכתבותם של אנשי המועצה האסלאמית ושל מנהל הספרייה מר' עאדל ג'בר³⁷ שהיה בעל שם ידוע ומפורסם כסופר וכעיתונאי.

³⁶ ראה, מנהלת הווקף וועדת בניית המסגד המקודש בירושלים ב 20 ספטמבר, 1924, שם עמ' 32.

ראה הערה, 35.

ראה צילום של המקור בנספח 1.

³⁷ ראה הערה, 22.

2. ניתן לראות במסמך הזה וביותר ממקום אחד את הדגש על עשייתה הגדולה של הנהלת הספרייה.

3. ניתן להניח שהפרסום מנפח נתונים הנוגעים לכמות הספרים ולמספר המבקרים: כמו למשל מספר הספרים בספרייה, אשר נטען בדו"ח שהיו בספרייה כ-3000 ספרים וכתבי יד רק בשנה הראשונה, לעומת זאת מספר הכרכים וכתבי היד הכולל אוספים שלמים של תורמים רבים פחות מ-14000 כרכים בשנת 1929. נתון אחר שנראה מוגזם הוא מספר המבקרים שמגיע לספרייה בשנה הראשונה אשר עומד על 3000 מבקרים נתון זה אף הוא מוגזם כיוון שבמקביל בספרייה ותיקה ממנה כמו ספריית משפחת אל-ח'אלדי בירושלים אשר הייתה ידועה ברחבי ארץ ישראל, והייתה ידועה בקרב משכילים רבים מדווחת על ביקור של מאות בודדות בספרייה. וצריך לזכור שכמות הספרים שהייתה בספריית משפחת אל-ח'אלדי הינה מכופלת ואפילו משולשת ולכן קשה לקבל נתון זה כפי שהוא.

באותה תקופה ולאחר פחות מימים בודדים של הפצת דו"ח המועצה האסלאמית העליונה לקהל הרחב, מופיע פרסום אחר הנחשב כפרסום אנטי שבא כתגובה לפרסום של המועצה האסלאמית שהוזכר לעיל. הפרסום הופיע תחת הכותרת "הודעה" [הצהרה] (بيان)³⁸. כותר ראשי זה של הפרסום נתמך על ידי כותר משנה אשר בו מסביר הפרסום את עצמו וכתוב בו שהוא: "תגובה על הודעת [הצהרת] (بيان) המועצה האסלאמית העליונה אשר מופנה לכל המוסלמים בעולם המוסלמי בכלל ולפלסטינים בפרט"³⁹.

³⁸ "הודעה" זו פורסמה באוקטובר לשנת 1924, כחודש אחד בלבד אחרי הפרסום של המועצה האסלאמית העליונה. לפי אחת הערות בתוכן מראה שהפרסום נכתב והוכן ב-30 לספטמבר ונדפס בירושלים.

³⁹ ראה נספח מס' 3 צילום של דף שער הפרסום.

פרסום זה יצא בעילום שם וללא כל רמיזה לאחראי וואו לאחראים שעומדים מאחוריו מלבד זה שכתוב על דף השער: " שהפרסום נכתב [חובר] בעטו של אחד הנכבדים המוסלמים"⁴⁰.

בהקדמה שעורך המחבר כותב בה: "הפרסום הזה בא כתגובה לפרסום המועצה האסלאמית העליונה אשר ראינו ממעשיה של המועצה הקיימת בזבוז כספי המוסלמים (עד שתקציבה נהיה קשה, אפילו גרוע ביותר). ורק המצב הזה (של ניהול כושל ובזבוז כספים) הוא שהביא אותנו להסכים לבקשת האחים [אחינו] לחיבור ופרסום "ההודעה" [הצהרה – הכרזה] (البيان), ואז פרסמנו אותו "מאוחר"⁴¹ וברגע המתאים לפי הצורך ובמיוחד כשהתקרב מועד בחירת סגל (חבורה) חדש למועצה המוזכרת לעיל. ואנחנו מתכוונים בזה לעורר תשומת לבם של המוסלמים בכלל והפלסטינים בפרט לזה (לבזבוז כספי המוסלמים) ומתפללים (سائلين) לאלוהים שתצלח דרכינו (ان يوفقنا). ירושלים ב 30-09-1924." הפרסום הזה או מה שידוע בהודעה מתייחס לכל כותרת בדו"ח המועצה האסלאמית ומנסה בדרכו שלו וואו בדרכם שלהם להפריך את דבריהם של מחברי דו"ח המועצה על ידי התבססות על נתונים ועובדות. וכך היה לגבי בית הספרים – דאר אלכותוב אשר מחבר ההודעה לא חסך מלבקר גם אותו ולחשוף את האמת כדבריו.

בעמוד 38 של פרסום זה ותחת הכותרת בית ספרים מסגד אל-אקצא ובית העתיקות הערביים – דאר כותב אל מגילס אל אקצא ודאר אל את'אר אל ערבייה, כותב מחבר שורות אלה:

"חשוב שיידע הקורא, שמנהל⁴² בית ספרים במסגד אל-אקצא הוא מידידינו ומהאנשים שאנו מעריכים ומכבדים בגלל יצירותיו הספרותיות (لأدبه), אך אנו

⁴⁰ כך המחבר מגדיר את עצמו על דף השער, וגם בהקדמת ההודעה חוזר המחבר על אותו ביטוי (احد فضلاء المسلمين). ראה נספח 3 צילום של דף שער הפרסום.

⁴¹ לא ברור מה המחבר מתכוון מאחרי המילה "מאוחר" כשאומר שפרסום הודעה זו בא מאוחר, לא ברור מאוחר למה! האם הכוונה מאוחר כתגובה לדו"ח של המועצה האסלאמית. חשוב להזכיר שהודעת התגובה התפרסמה תוך חודש ימים מפרסום דו"ח המועצה האסלאמית. ראה הערה, 40.

⁴² הכוונה למנהל הספרייה מר' עאדל ג'בר.

בו זמנית מתנגדים ובחריפות שהמועצה תקציב (תخصص) סכום של 20 לירות (לירות שטרלינג) כמשכורת חודשית לו".

מחבר הפרסום מסביר את עצמו ואת כוונתו: "שהדברים שלו הם לא אישיים ולעולם לא מתכוון לאיש עצמו כי יכול להיות שהאיש יתחלף או יוחלף ויבוא מי שהוא אחר במקומו. ההתנגדות היא עקרונית למשכורת החודשית שמקבל ממלא תפקיד זה של מנהל בית הספרים והמוזיאון, שהוא עדין תפקיד חדש בתחילת דרכו ושאינו מצדיק את המשכורת החודשית הגבוהה אשר המועצה הקציבה (מخصصة) לו."

המחבר ממשיך בדבריו וטוען "שהמשכורת אינה מוצדקת כיוון שהספרים הנמצאים בספרייה⁴³ לא שווים מבחינת ערכם הכספי למשכורתו השנתית של מנהל הספרייה."

המחבר ממשיך בדבריו אבל בקטע זה מחריף אותם יותר, אשר טוען בהם: "שאין בספרייה שום דבר ששווה ערך למשכורת השנתית של מנהל הספרייה, והספרייה היא ממשיכה להיות בית מגורים לכלבים ולא בית לספרים כי אין בה ספרים השווים את הסכום של המשכורת השנתית של המנהל." "מי שלא מאמין לדברי שייגש בעצמו ויראה את מצבו של בית ספרים מסגד אל אקצא ובית העתיקות הערביים. למרות שרבים מהמוסלמים והערבים תרמו לספרייה הזאת."⁴⁴

חשוב מאד לעמוד על מה שהוזכר בפרסום הזה שחושף לנו נקודות חשובות שלא הכרנו קודם לכן:

1. הדברים שהזכירה המועצה בפרסומה הקודם לגבי בית הספרים אינם מדויקים. ההגזמה במספרים על הספרים והמבקרים הם כנראה תירוץ לשכנע בו את מתנגדי הרעיון,

⁴³ חשוב להזכיר שבהערה זו, מחבר "ההודעה" מנסה להכחיש מה שהופיע בפרסום המקורי של המועצה ושהספרייה מכילה אוסף נדיר ויקר ערך של יותר מ 3000 ספרים. ראה עמוד 9- קטע ראשון

⁴⁴ ראה הערה, 38.

- בעיקר המתנגדים מטעמים כלכליים ותקציביים ואשר ראו במינוי יקר כזה בזבוז כספי ציבור.
2. מר עאדל ג'בר שהיה בתפקיד מנהל הספרייה ואשר נמנע מחבר הפרסום מלהזכיר אותו באופן ישיר בכדי לשמור על רמת אובייקטיביות מסוימת בדבריו, היה איש שלא עורר מחלוקת בין חברי המועצה לבין משכילים אחרים. וכל זה למרות שהייתה לספרייה ועדה תומכת המורכבת מאנשי רוח. עובדה זו לא מנעה מהם ומאנשי רוח ומשכילים אחרים מלהתנגד לדרך שבה מנהל מר' ג'בר את הספרייה.
3. הפרסום הנ"ל שחובר כתגובה לדו"ח המועצה האסלאמית מזכיר לנו וביותר ממקום אחד את מידת הפתעתו מהדו"ח "הלא רגיל" והמוזר של המועצה האסלאמית.
- א. את "הלא רגיל" מבחינתו של מחבר פרסום ההודעה היה בעצם פרסום הדו"ח אשר היה לו כתקדים ולציבור המוסלמי.
- ב. "הלא רגיל" מבחינתו של מחבר פרסום ההודעה היא אף בנתונים שצוינו בתוך הדו"ח. אשר צוינו בכדי להעצים את מעשיה של המועצה.
- ג. "הלא רגיל" הוא אף במועד פרסום הדו"ח לציבור. מועד הפרסום לא בא במקרה. הוא היה מתוכנן היטב ובא תקופה קצרה לפני הבחירות למועצה האסלאמית. ולכן מבחינתו של מחבר הפרסום הדו"ח הזה הוא פרסום בחירות דמגוגי אשר בא להשפיע על הבוחר.
- במקביל חשוב לעמוד על פרסום ההודעה כתגובה לפרסום הדו"ח:
1. יכול להיות שפרסום "ההודעה" על ידי גוף שהוא נמצא באופוזיציה כנגד המועצה האסלאמית וחבריה הנתמכים על ידי אל-חאג'י אמין אל-חוסיני. לכן מבחינתם כל פרסום מצד המועצה נחשב כפסול.

2. יכול להיות שפרסום "ההודעה" על ידי גוף הנתמך על ידי המנדט הבריטי, אשר רואה במועצה האסלאמית סכנה גדולה עליו, ולכן ראה בפרסום הדו"ח הזדמנות לפרסום הודעה אנטי שבו ינסה לפגוע באמינותה של המועצה ולהשפיע על הציבור התומך במועצה ובמייסד שלה החאג' אמין אל חוסיני.
3. אין לנו שום כלי הערכה למדידת אמינות הנתונים שפורסמו בפרסום ההודעה ולכן קשה לראות בהם כמהימנים ביחס לנתונים המציג דו"ח הועדה.
4. ברור לחלוטין שפרסום זה בא להפריך את טענותיו של הדו"ח על עשייתה הגדולה של המועצה האסלאמית, ולכן אין מקום להתפלא שאף נתונים שמסתמך עליהם פרסום ההודעה אף הם עם אופי הגזמה.

בית הספרים הועבר ממקומו למקומות אחרים בתוך מתחם [ההר] חצרות מסגד אל-אקצא⁴⁵ מספר פעמים מאז שפתחה שעריה לקהל בנובמבר בשנת 1922. לאחר מספר שנים מעטות הספרייה הועברה למבנה בית הספר אל-אסערדייה⁴⁶, אשר עברה שיפוץ מקיף לרגל העברת הספרייה אליה. הספרייה המשיכה להתקיים במבנה בית הספר ברציפות עד שנת 1929.⁴⁷

⁴⁵ ח' יוסף, שם, 467.

⁴⁶ בית ספר אל-אסערדייה – אלמדרסה אל-אסערדייה – المدرسة الاسعدية נמצא צפונית למסגד אל-אקצא. בית הספר היא על שמו של החיואג'א מג'יד א-דין עבד אל עיני אלסערדי, אשר תרם את בית-הספר לוקף בשנת 1368 לספירה. בית הספר הזה נמצא מחוץ לחצרות מסגד אל-אקצא אבל בתוך מתחם ההר. ראה ח) סלאמה 92: 2- שם- 486/

⁴⁷ כי אל-עסלי 1981, שם, 374-375.

בינתיים עם מעבר בית הספרים למתחם החדש שלה הוחלף מנהל בית הספרים מר' ג'בר לאחר התפטרותו⁴⁸ בשיך יעקוב אל-בוחר'ארי כמנהל לספרייה עד סגירתה בשנת 1929⁴⁹.

עם פריצת אירועי 1929 בירושלים⁵⁰, החליטו במועצה לסגור את בית הספרים ולהעביר את הספרים בארונות ושקיות למוזיאון האסלאמי⁵¹, כמטרה להקים מאוחר יותר בית ספרים ומוזיאון תחת קורת גג אחת. ואשר נהייתה כחלק מהמוזיאון; אבל בפועל הספרים נשארו בארונות ובשקיות ללא טיפול, עד אשר החליטה רשות הוקף האסלאמית⁵² להחיות מחדש את בית הספרים מסגד אל-אקצא, על ידי פתיחת ספריית מסגד אל-אקצא מחדש בפני הקהל הרחב ואשר זה היה בשנת 1976⁵³.

⁴⁸, ואשר אין לנו תיעוד ברור על תאריך המעבר, אבל לפי פרסום דו"ח הוקף ופרסום ההודעה מחודשי אוגוסט וספטמבר משנת 1924 ואשר מר' ג'בר היה עדיין בתפקיד, ניתן לשער שהמעבר היה אחרי חודש ספטמבר משנת 1924.

⁴⁹ ח' יוסף, שם, 467.

⁵⁰ אירועי 1929, ידועים בערבית בשם ת'ורת אל-בוראק – אירועי הכותל המערבי (ثورة البراق), השם הזה בא מהאירועים עצמם אשר התרחשו מסביב לסוגיית הכותל המערבי בין היהודים לבין המוסלמים, ואשר תחילתה הייתה ביום חמישי 15 אוגוסט 1929, עם הפגנה גדולה של היהודים ואשר בעקבותיה הייתה עוד הפגנה גדולה של המוסלמים. האירועים המשיכו כשבועיים והתפשטו למחוז לגבולותיה של ירושלים. עם השם, ועל האירועים ראה האנציקלופדיה הפלסטינית- שם- כרך א)- 728-725/

⁵¹ כ' אל-עסלי 1981, שם, 375-374.

⁵² רשות הוקף הינה רשות שנוסדה לאחר מלחמת 1967 ואשר מטרתה הייתה לטפל בענייני הוקף בירושלים. סמכותה והיקף פעולתה שונות מזו של המועצה האסלאמית, והאינטרס העיקרי שלה לשמור ולשמר את מוסדות הוקף בירושלים ובמיוחד את מסגד אל-אקצא וכיפת הסלע. הרשות הייתה שייכת בפועל לממשל הירדני עד אשר הסכם אוסלו עברה בצורה חלקית ולא ישירה לאחריות הרשות הפלסטינית, אבל אנשיה ממשיכים עד היום לקבל את משכורתיהם מהממשל ברבת-עמון.

⁵³ כ' אל-עסלי 1981, שם, 375-374.

ההחלטה על פתיחת הספרייה מחדש ועל בחירת מקום לספריה בתוך המתחם נתקבלה עוד לפני 1975. אשר הוחלט להקים הספרייה מחדש במתחם בית הספר אל-אשרפייה אל-סולטאנייה⁵⁴.

ההעברה של אוצרות הספרים מהמוזיאון לא התבצעה לפני שועדת שיפוץ מסגד אל-אקצא השייכת לרשות הוקף האסלאמית החליטה לשפץ את הבניין והתאימה חלק ממנו לספרייה.

עם העברת הספרים למתחם הספרייה החדש בשנת 1976, הוחלף שמה הראשון של הספרייה מבית הספרים מסגד אל-אקצא - דאר כותוב אל-מסג'ד אל-אקצא לשם חדש והוא: ספריית מסגד אל-אקצא מכתבת אל-מסג'ד אל-אקצא, ומאז 1976 הספרייה ידועה בשמה החדש⁵⁵.

לאחר שהספרייה הייתה סגורה במשך יותר מ 45 שנה שוב פתחה הספרייה את שעריה באירוע חגיגי בפני הקהל הרחב. עם פתיחתה מחדש בשנת 1976 החליטה רשות הווקף למנות ספרן שינהל את הספרייה, יקבל את הקהל ויטפל באוצרותיה⁵⁶. ההחלטה הייתה למנות את מר' ח'דר סלאמה כספרן⁵⁷ ואשר נהיה מאוחר יותר מנהל הספרייה עד עצם היום הזה.

מר' ח'דר סלאמה עושה כל מאמץ להציל את הספרייה על ידי שימור חלק מאוצרות הספרייה אם זה ברמת כתבי יד, ספרים ישנים ועיתונות ערבית משנות העשרים⁵⁸. בכדי להגביר את המודעות באוצרות הספרייה מכתבי היד פרסם מר' ח'דר סלאמה במשך יותר מ 21 שנים קטלוג ביבליוגרפי של 4 כרכים לכל כתבי

⁵⁴ בית הספר אל-אשרפייה אל-סולטאנייה – אל-מדרסה אל-אשרפייה אל-סולטאנייה - المدرسة الاشرافية السلطانية, בית ספר זה נמצא על חצרות מסגד אל-אלאקצא קרוב לשער אל סלסלה צפונית למסגד אלאקצא. בית הספר הזה נוסד על ידי הח'ליפה הממלוכי המלך קאיתבאי בשנת 1480 לספירה. ראה כ) אל-עסלי 1 : : 2- שם- 416-413/

⁵⁵ אל-עסלי 1981, שם, 375 ; כ' אל-עסלי 1990, שם, 303 ; ח' יוסף, שם, 467.

⁵⁶ ח' יוסף, שם, 467.

⁵⁷ כ' אל-עסלי 1981, שם, 374-375.

⁵⁸ כ' אל-עסלי 1990, שם, 303.

היד הנמצאים בספריה, ואשר הכרך הרביעי יצא כבר ב2002. ועם שיחתנו עמו בנושא הבטיח שיש כרך חמישי ואשר עדיין לא סיים אותו⁵⁹. עם הידרדרות המצב במבנה הספרייה שלא עבר שום תהליך של שיפוץ מאז 1976 למרות שהיה ידוע לוועדת שיפוץ מסגד אל-אקצא שמדובר במבנה ישן בן מאות שנים אשר צריך השגחה מתמדת אלא ששום השגחה לא הייתה ובית הספר שחלק ממנו הוכשר לספריה, התחיל להתפורר בקירותיו הפנימיים, ובגלל רמת הלחות הגבוהה אשר הייתה במבנה וגרמה נזק רב לספרים ולכתבי היד במיוחד, אשר ניזוקו כתבי יד אשר היו על המדפים או בארונות עץ עד אשר לא היה להציל מהם שום דבר, ועד אשר לא ניתן לשמר אותם בשום דרך, כיוון שלא נשאר מה לשמר מהם⁶⁰. לאור העובדות הללו ולאור בקשותיו הממושכות של מנהל הספרייה מר ח'דר סלאמה להעביר הספרייה למקום אחר במתחם ההר⁶¹, הוחלט להעביר הספרייה למבנה מסגד הנשים⁶² שהיה בשימוש כמחסן, אשר עבר שיפוץ יסודי ומקיף בממון מדינות מהמפרץ הפרסי⁶³.

בשנת 2000 ובחודשים יולי – אוגוסט, שוב עברה הספרייה למבנה החדש שלה במסגד הנשים. וכל הנכנס לספריה ירגיש השיפוץ המקיף שעבר על המקום.

⁵⁹ ראיון שערכתי עם מר' סלאמה אשר נושא הראיון העיקרי היה ספריית מסגד אל-אקצא מאז מינויו בשנת 1976 ועד עצם היום הזה. הראיון התחלק לשני חלקים, החלק הראשון היה בספטמבר 2003. החלק השני ואשר בוצע טלפונית היה באמצע נובמבר 2003.

⁶⁰ כ' אל-עסלי 1990, שם, 303; ח' יוסף, שם, 467.

⁶¹ ראיון עם מר' סלאמה, שם, הערה, 59.

⁶² נמצא בבחלקו הדרומי של מתחם הר הבית, ומערבית למבנה מסגד אל-אקצא, המבנה נחשב כמבנה רחב הממשיך מקירו המערבי של מסגד אל-אקצא ועד החומה המערבית של מתחם הר הבית. זה אחד המבנים הבנויים בצורת קשתות (10 קשתות) מהתקופה האיוביתויש כאלה הטוענים מהתקופה הצ' לבנית. היום משמש המקום כמוזיאון בחלקו הדרום מערבי, וכספריית מסגד אלאקצא בחלקו המערבי. (ראה א) ח' ליפה-דליל אולא אל-קבלתיין ות)אני אל-מסג'דיין-ות)אלת) אל-חרמיין – מדריך מסגד אלקצא ומתחם הר הבית/אם-אלפחם-3112- (עמ) 62/

⁶³ לא ידע מי מהמדינות מממן את הפרויקט ומה הסכום שכל מדינה תרמה, אבל חלק מהממון שייך לנסיכויות הערביות. (ראה ראיון עם מר) סלאמה- שם- הערה- 6/

מאז פתיחת הספרייה ב 1976 ועד היום לא נסגרו שעריה לקהל, "אפילו בתקופת ההעברה של ארונות הספרים וכתבי היד לא סגרנו את שערי הספרייה בפני הקהל והיינו מוכנים לתת שירות לכל המבקש את עזרתנו..."⁶⁴.

"בשנות ה 80 וה 90 מספר המבקרים בספרייה היה נע בין 500 – 600 מבקרים בחודש, לעומת היום מספר המבקרים לא עולה על 30 – 40 מבקרים בחודש..." הסיבה למספר הדל בביקורים נובע ממספר עובדות:

1. שעות הפתיחה הקטן של הספרייה – הספרייה נפתחת משעה 8 ועד השעה 12:30 למרות שעובדי הספרייה מכריזים שהספרייה פתוחה עד השעה 14:00.
2. נפתחו ספריות אקדמיות, מרכזים ומכוני מחקר מתקדמים ומשוכללים יותר, שהיוו תחליף לספריית מסגד אל-אקצא.
3. הספרייה כמעט ולא מחדשת את האוסף שלה ואפילו ספרים, מחקרים ודוחות שנערכו על מסגד אל-אקצא, כיפת הסלע, המבנים השונים במתחם ההר ובחצרות המסגדים אינם נמצאים. למרות שהספרייה מוגדרת כספרייה מתמחה בהיסטוריה אסלאמית, דת אסלאם, הלכה מוסלמית, ושפה ולשון ערבית, בפועל הספרייה ענייה מאד במקורות הבסיסיים ביותר ובמקורות המדעיים שיכולים להוות מקור לחוקר. אי פיתוח האוסף שלה הביא אנשים רבים לנטוש אותה ולחפש תחליף לה.
4. מצב הספרים, כתבי העת והעיתונות הירוד והלא משומר הביא לנטישת המבקרים.
5. חוסר שימוש באמצעים טכנולוגיים מתקדמים שיכולים לעזור לחוקר להגיע לחומר שמחפש בקלות מסוימת, למרות שחלק גדול מהם כבר נמצאים במיקרו-פילם.
6. חוסר קיום מלאי רשום, ממוין, מקוטלג וממופתח של האוסף צמצם מספר המבקרים כיוון שלא יכולו להפיק תועלת מירבית מהחומר הנמצא בספרייה.

⁶⁴ ראיון עם מרי סלאמה, שם, הערה, 59.

כשהועלו הסיבות הללו בפני מר' סלאמה טענתו הייתה: "שאין שום מימון
חיצוני לרכש ציוד חדש, והתקציב שמקבלים מרשות הווקף מוגבל למדיי ואינו
יכול לעודד התפתחות הספרייה..."⁶⁵

אוסף הספרייה:

הספרייה כללה עד שנת 1981 כ 14 אלף כרכים⁶⁶, מספר זה כלל בתוכו כל
אוסף הספרים וכתבי היד אשר:

1. הועברו מהמוזיאון האסלאמי בשנת 1976 ואשר מגיע מספרם ל כ
4000 כרכים.
2. ספרייתו האישית של השיך ח'ליל אל-ח'אלדי אשר תרם את כל
מכלולה לספריית אל-אקצא. לפי הצוואה של השיך אל-ח'אלדי
הנמצאת בספרייה ניתן לעמוד במדויק על מכלול הספרים שתרם ואשר
כלל בתוכו כ 3480 ספרים ועוד כ 500 כתבי יד (אשר נשאר ממנה רק
759 ספרים וכ 100 כתבי יד, וכל השאר נגנבו או ניזוקו בצורה בלתי
הפיכה אשר שום שימור יכול לתרום)⁶⁷.
3. ספריית השיך מחמד אל-ח'לילי אשר תרם את כל מכלולה לספריית
אל-אקצא. המכלול כלל בתוכו כ 7000 כרכים של ספרים וכתבי יד
(אשר נשאר ממנה מאות בודדות לאחר שהרוב ניזוק בצורה בלי
הפיכה עקב אי שמירת הספרים בצורה מתאימה או שנגנבו)⁶⁸.
4. ספריית השיך סברי עאבדין אשר הגיע המכלול שלה לכ 350 ספרים⁶⁹.
5. ספרים וכתבי יד שנתרמו לספרייה במיוחד לאחר פתיחתה מחדש
בשנת 1976.

הספרייה היום כוללת כ 10 אלפים כותרים (מלבד העותקים) ועוד כ 2000
כתבי יד (אשר נמצאים כולם מצולמים בתוך מיקרופילם) ושלושים עיתונים

⁶⁵ ראיון עם מר' סלאמה, שם, הערה, 59.

⁶⁶ כי אל-עסלי 1981, שם, 375.

⁶⁷ כי אל-עסלי 1981, שם, 375.

⁶⁸ כי אל-עסלי 1990, שם, 303.

⁶⁹ ח' יוסף, שם, 467.

בגרסה המקורית אשר יצאו לאור בפלסטין ובעולם הערבי (ניתן לעיין בגרסה המקורית, לא נמצאים על מיקרופילם כמו כתבי היד)⁷⁰.
מכלול ספרית מסגד אל-אקצא כיום (2003):

ספרים:

1. שאריות בית הספרים מסגד אל-אקצא – מספר הכרכים שנשארו לפי הרשימות כ 4000 כרכים מודפסים בלבד.
 2. ספריית השיך ח'ליל אל-ח'אלדי - אשר הועברה לספריה במחצית הראשונה לשנת 1978 מביתו הנמצא בפינה הצפון מערבית של מתחם אל-חרם. עם קבלת הארגזים נתגלו שרוב הארגזים נפרצו ורוב הספרים שבתוכם נגנבו. ולפי הרשימות התברר שהיו צריכים לקבל יותר מ 5000 כרכים אך בפועל יש 759 ספרים מודפסים ועוד כ 100 כתבי יד.
 3. ספריית השיך סברי עאבדין – מספר הכרכים שלה כ 350 כרכים.
 4. כאלפיים ספרים חדשים בנושאים שונים בעיקר דת אסלאם, שפה ולשון ערבית ומדעי מדינה.
- אוסף הספרים הנמצא כיום בספריה נמצא בשפות שונות, כאשר השפה הערבית היא הרווחת בין שפת הספרים. אמנם קיימים עוד ספרים בשפות אחרות כגון תורכית, אנגלית וצרפתית ועוד ספרים בודדים בפרסית וגרמנית.
- הספרים שלא בערבית לא עולה מספרם על 2300 ספרים בלבד אשר בתורכית קיימים כ 1000 ספרים וכ 500 ספרים בצרפתית ועוד כ 400 ספרים באנגלית ו400 ספרים בשפות שונות אורדית (الأوردية), גרמנית, פרסית ועוד...
- רוב הספרים שלא בערבית נחשבים כספרים ישנים וחלקם אפילו נדירים השייכים לראשיתה של המאה ה 19 (היו ספרים השייכים לשנת 1820).
- מצב הספרים כמו מצב העיתונים נחשב לירוד עד ירוד מאד, כיוון שעד שנת 2000 (המעבר למתחם הספרייה החדש) לא היו שמורים בתנאים מתאימים,

⁷⁰ ח' סלאמה, פהרס מכטוטאת מכתבת אל-מסג'ד אל-אקצא – קטלוג כתבי היד ספריית מסגד אל-אקצא, ירושלים 2000, עמ' 8-9; ח' יוסף, שם, 467

עובדה שגרמה להרבה ספרים רבים כמו כתבי יד ועיתונים שונים לא יהיו קרואים.

עיתונות;

1. עיתון אל-גיאמעה אל-ערבייה – קיים בספריה את תשעת השנים הראשונות של העיתון משנת 1927 – 1936.
2. עיתון פלסטין – אשר יצאה לאור ביפו נמצא בספריה הגיליונות הראשונים ממנה מראשית שנת 1923 ועד חודש פברואר משנת 1937.
3. עיתון סאות א-שעב (קול העם) – יצאה לאור בבית-לחם, נמצא בספריה הגיליונות משנת, 1927 – 1930 (השנה השביעית עד השנה התשיעית)⁷¹.

ועוד כמות גדולה של עיתונות מפוזרים⁷² כגון;

1. עיתון א-שעב (העם) – יצאה לאור בדמשק, אשר נמצא ממנו הגיליונות של השנים 1928 – 1929 (השנתיים הראשונות של העיתון).
2. עיתון אל-איום (הימים) – יצאה לאור בדמשק, אשר נמצא ממנה הגיליונות של שנת 1932 (השנה השנייה).
3. עיתון אל-עהד אל-ג'דיד (הדור החדש) – יצאה לאור בביירות, נמצא ממנה הגיליונות של שנת 1928 (השנה הרביעית).
4. משנת 1976 ועד 1988 הייתה הספרייה מנויה על מספר כתבי עת ועיתונים מקומיים ומעט מאד של עיתונים מצריים. לאחר שנת 1988 ועקב המצב הכלכלי הקשה מצד אחד וריבוי הספריות הציבוריות והאקדמיות מצד שני הוחלט להפסיק את כל המינויים של הספרייה ולהסתפק במינוי על העיתון הפלסטיני (הירושלמי) אל-קודס (ירושלים)⁷³.

⁷¹ כי אל-עסלי 1981, שם, 375.

⁷² כי אל-עסלי 1981, שם, 375.

⁷³ ראיון עם מרי סלאמה, שם, הערה, 59.

تلخيص

في العشرينيات من القرن المنصرم وعلى أثر ازدياد موجة بيع الكتب والمخطوطات من المكتبات الشخصية والعائلية ازدياداً ملحوظاً، مما جعل منها ظاهرة أقلقنا العديد من رجال الفكر والمثقفين الفلسطينيين، قام هؤلاء بدورهم بحث المجلس الإسلامي الأعلى، على اعتبار انه الجسم السياسي والاجتماعي الأقوى الذي يستند إلى خلفية جماهيرية كبيرة، وعلى إثر حيازته على ثقتهم، قاموا بحثه على أن يهتم بإنشاء بيت للكتب يقوم بتجميع المخطوطات والكتب من المكتبات الخاصة حتى يتسنى الحد من ظاهرة بيع النفائس منها للتجار من غير المسلمين والمستشرقين الغربيين، وذلك عن طريق إقناعهم بوقف مكتباتهم لبيت الكتب، أو التبرع بها أو حتى شراء ما يمكن شراؤه منها.

قام أعضاء المجلس الإسلامي الأعلى - بعد استحسانهم هذه الفكرة - بتبنيها وباشروا بإنشاء بيت للكتب سمي ببيت كتب المسجد الأقصى وقد تم افتتاحه في تشرين أول من عام 1922.

يبحث هذا المقال في التطور التاريخي لبيت الكتب والذي تحول اسمه لاحقاً إلى مكتبة المسجد الأقصى، وهو يتناول تطورها التاريخي حتى أيام كتابة المقال.

رأيت خلال البحث أن أتطرق لبيانين: أحدهما للمجلس الإسلامي الأعلى، والثاني لمجموعة معارضة للمجلس الإسلامي، يتطرقان لمواضيع تخص أمور المكتبة، وذلك لما رأيت من أهميتهما التاريخية في إضاءة السنتين الأوليين من تاريخ المكتبة.

قمت بالبحث عن مصادر إلا أنها كانت ضئيلة وكل ما كتب فيها كان مكرراً، عندها لجأت لمكتبة المسجد الأقصى للاستعانة بما لديها من وثائق، إلا أنني ومع الأسف الشديد لم يسعفني الأمر بادعاء أن الوثائق غير معروف مكان وضعها، وأن قسماً منها قد تآكل. جزء من المعلومات حصلت عليها من الأستاذ خضر سلامة مدير مكتبة المسجد الأقصى من خلال مقابلات أجريتها معه.

1. Kupferschmidt, Uri M. The Supreme Council, 1921-1937: Islam under the british mandate for Palestine. (Thesis Submitted to Hebrew University), Jerusalem: [No Publisher], 1978.
2. אל מאוסועה אל ערבייה אל מוייסרה - האנציקלופדיה הערבית המצומצמת. מהד' שניה ומעודכנת. 4 כר'. בירות-קהיר: דאר אל-גיל, 2001.
3. אלמוסועה אל-פלסטיניה – האנציקלופדיה הפלסטינית. מהד' א'. החלק השני, המחקרים האישיים. 6 כר'. בירות: רשות אלמוסועה אלפלסטיניה, 1990.
4. אלמוסועה אל-פלסטיניה – האנציקלופדיה הפלסטינית. מהד' מעודכנת. החלק הראשון. 4 כר'. דמשק: רשות אלמוסועה אלפלסטיניה, 1996.
5. אל-עודאת, יעקוב. מן אעלאם אל פקר ולאדב פי פלסטין – מביוגרפיות ההוגים והסופרים בפלסטין. מהד' ג'. ירושלים: דאר אל-אסראא, 1992.
6. אל-עסלי, כאמל. "אל מכתבאת אלפלסטינייה – מנד' אל פתח אל אסלאמי חתא סנת 1985 – הספריות הפלסטיניות מאז הכיבוש (פתיחת) הערבי האסלאמי ועד שנת 1985". האנציקלופדיה הפלסטינית. מהד' א'. החלק השני, המאמרים האישיים. 4 כר' ג'. בירות: רשות אלמוסועה אלפלסטיניה, 1990.
7. אל-עסלי, כאמל. מעאהד אל עלם בבית אל מקדס – מוסדות השכלה בבית אל מקדס. עמאן: אל-מגימע אל-מלכי, 1981.

8. ח'ליל, ח'ליל אחמד. מאוסועת אעלאם אל ערב אל מובדיעין פי אל קרן אל עשרין - אנציקלופדיה ביוגרפית לסופרים הערביים במאה העשרים. מהד' א'. 3 כר'. בירות: אל-מואססה אל-ערבייה ללדראסאת ואל-נשר, 2001.
9. ח'ליפה, פתחי אחמד. דליל אולא אלקבלתיין ות'אני אל-מסג'דיין, ות'אלת' אל-חרמיין – מדריך מסגד אלקצא ומתחם הר הבית. מהד' א', אם-אלפחם: ועדת אל-אקצא לבניית המקומות המוסלמים הקדושים, 2001.
10. יוסף, חמד אחמד (עורך). מן את'ארנא אל ערבייה ואל אסלאמייה פי בית אל מקדס - מאתרנו הערביים והאסלאמיים בבית אל-מקדס. 2 כר'. ירושלים: דמואססת אחיאא אל-תורת' ואל-בחות' אל-אסלאמיה, 2000.
11. מנאע, עאדל. אעלאם פלסטין פי אואח'ר אל-עהד אל-עות'מאני: 1800-1918 – ביוגרפיות פלסטין בשלהי התקופה העותמאנית: 1800-1918. מהד' א'. בירות: מואססת אל-דראסאת אלפלסטיניה, 1995.
12. סלאמה, ח'דר. פהרס מכטוטאת מכתבת אל-מסג'ד אל-אקצא – קטלוג כתבי היד ספריית מסגד אל-אקצא. כר' ד'. ירושלים: רשות הווקף האסלאמי, 2000.
13. סלאמה, ח'דר. פהרס מכטוטאת מכתבת אל-מסג'ד אל-אקצא – קטלוג כתבי היד ספריית מסגד אל-אקצא. כר' א'. ירושלים: רשות הווקף האסלאמי, 1980.
14. סלאמה, ח'דר. תקריר חאוול מכתבת אל-מסג'ד אל-אקצא – דו"ח על ספריית מסגד אל-אקצא. פרסום פנימי, 1980.
15. קראקרת אל-מג'לס אל-שרעי אל-אסלאמי אל-אעלא וקראראת ועדות אל-אוקאף אל-מחלייה – החלטות המועצה השרעית האסלאמית והחלטות ועדות הווקף המקומיות. כר' ד'. ירושלים: רשות אל-אוקאף ואל-שאון ואל-מקדסאת אל-אסלאמייה. מחלקת החיאת המורשת, 1994.